

СОЛДАТСКІЙ РОЗРУХЪ

[БУВАЛЬЩИНА]

95108

Написавъ

ВОЛОДИМИРЪ ЛЕВЕНКО

Передрукъ зъ „Дѣла“

У ЛЬВОВѢ 1891.

Зъ друкарнѣ товариства имени Шевченка
пѣдъ зарядомъ К. Беднарского.

U1402/adl1

Зимньою добы у невеличкій людській кухні економіи пана Н., доки збирали ся люде до вечерѣ та чекали, поки куховарка, пораючись коло печи, зварила вечерю, вони частенько бавили ся такими-сякими балачками. Разъ мѣжь такими розмовами прикащикъ Тарасъ Потуриакъ, згадуючи про давній часы, коли годѣвъ десять назадъ вѣнъ бувъ ще москалемъ, оповѣдавъ такій цѣкавый випадокъ.

I.

У нашому ескадронѣ бувъ командиръ клятый та прицуцуватый: абы-бъ тѣльки пѣймавъ кого, то вже вычухрає на всѣ боки, та й пѣдъ очима пѣдведе, — ще хочь-бы зрѣдка, такъ байдуже-бъ, а то-жь уѣдливыи, нестотно їедзъ, — и не вѣдчепишь ся! А й самъ не митець якій: мабутъ зъ усїеи муштры тѣльки й знавъ гараздъ, що на гавпвахту та на часы, — а якъ балакає зъ тобою, то й видко, що ты йому не красчій за собаку. Такъ, якъ зъ собаками й поводитъ ся, якъ собаекъ и годувавъ, — собѣ зъ харчовыхъ усѣ грошѣ кравъ, а намъ було помыѣ, — жалуваня, — яке воно тамъ москалямъ жалуванье! — нѣколи мы й не бачили.

Отожь разъ приславъ либонь хтось звѣстку полковникови, — пбйшла чутка: начальство ѣде! Зббрани офіцеры своихъ хлопцѣвъ.

— Покажѣтъ — просятъ — себе молодцами, щобъ и вамъ и намъ сорому не було! А вже якъ буде гараздъ, такъ мы вамъ на могоричь...

Нашъ не такъ, — тбльки выѣхавъ на передъ та якъ гуконѣ:

— Глядѣтъ вы менѣ! а то й мѣся живого не покыну!

Ну, нѣчого, розбйшлись. Тамъ двѣвъ два чи й три перейшло, — привѣзять генераль. Зббранись на смотръ. Тѣ другі перешили вже по чарцѣ та й думка така, що ось ще могоричь буде, а намъ — дуля.

Воно, конче, москалямъ не дѣло, служити треба однаково, та тбльки зъ сердца чоловікъ не буде проворнымъ, а де вже тымъ веселошамъ взятись, коли такій чортъ — командиръ передъ очима крутить ся. Отъ и вышло погано: гбршь за всѣхъ нашъ ескадронъ смотръ вбдбувъ.

Нагорѣло либонь командирови, — другого дня, тбльки выскочивъ передъ ескадронъ, заразъ у крикъ, ажъ слина йому котить ся.

— Я вамъ покажу! я вамъ дамь!.. Вамъ не службы, вамъ могоричѣвъ треба!.. Вы безъ могоричѣвъ, такі та сякй, й дѣла не знате... Мало васъ бито!

[Тю, навѣженный! Не бачили-бъ то твого могорича поганого!]

А вбнъ одно репетуѣ, коня на всѣ боки

еѣнае та крутить, то до одного пѣдскачить, то до другого, та немовъ трохи у вѣчи не вскочить, та все ласть ся, все ласть ся. Слухали мы, слухали, — тѣльки, якъ на лихо, чи йому причуло ся, чи й справдѣ, зъ-заду хтось зашопотѣвъ. Вѣнъ ще дужче розбйшовъ ся: вскочивъ у середину та, кого попало. у зубы!... одного, другого, третього... ледви втомивъ ся. Такъ безъ муштры, а хто — то й безъ зубѣвъ, и розбйшлись. Нѣчого, йдемо, кожного зло бере. А тутъ по дорогахъ разъ-уразъ стрѣчаемо чужій ескадроны, — тежъ були на муштрѣ, але йдуть весело, передній пѣснѣ затинають. Кожене, збувши ся найстаршого начальства, почуваетъ себе весело та жваво... А мы-жь то, мы!... що-жь намъ дѣвѣть ся? Мы нѣчого, йдемо собѣ, якъ воды у ротъ набравши, — не дуже, мовлявъ, и весело буде пѣсля такой ласки.

Увѣйшли въ казармы. И вчора, и сьогондя, та вже, хвалити Бога, скѣльки годъ мешкали мы тутъ, — не дуже чистѣ та вбранѣ горницѣ, а здавалось: нѣчого, инодѣ зазнали у ихъ и веселыхъ годянѣ. Але сьогондя кожний увѣйшовъ у казарму не зъ легкимъ духомъ, кожного давила ѣв неохайнѣсть, кожного дратувала неминуча потреба сидѣти тутъ, почувати поручъ себе когось чужого, може й найкрасчого товариша, — але що до того?... Самому, самому перебути свое лихо, хочъ на хвилину вѣльно выляти накупѣлу ганебу, тѣльки вѣтрамъ та чистому небу показати свое розбръване зневагою серце. Навѣтъ сама думка про те, що мы мовъ та отара загнанѣ

у казармы... Якъ?! — у тѣ самѣ казармы, котрѣ кожною плямою своихъ стѣнъ, кожною цеглою покладеною у ихъ товстѣ муры нагадують про нашу неволю, — котрѣ й збудованѣ либовъ длятого, абы позгонити насъ сюды зъ усього свѣту та вѣдѣравши вѣдъ родины, вѣдъ коханой дѣвчины, вѣдъ власной працѣ, вѣдѣбрати останню волю — не знати для чо-го, для комуся, не намъ, знаемой меты кинути на посмѣхъ якомуся ледащови!... Хто вѣнъ, де взявсь, зъ якои речи, зъ якого права вѣнъ коверауе нами?!

Такѣ невеселѣ думки посѣли нашѣ головы. Кругъ бѣдного сердца неначе обмоталась чорна гадюка и ссе зъ його кровь, краплинами выдавлюючи вѣ зъ раны... Такъ нудно, такъ важко бѣдному сердцу, здасть ся, все-бъ зробивъ, щобъ вызволити себе, — такъ ба! робити нѣчого, та й силы нема... У грудяхъ якъ въ порожньому, старому, покинутому льоху, дихати нѣчимъ... Усѣ ховались одинъ одного, коженъ стерегло ся, щобъ и не глянути на другого. Де-хто полягали на свои кровати, вѣдвернувшись до стѣны, — била кого не було стѣны, повтыкались у засмальцьованѣ подушки, щобъ и не бачити свѣта Божого. По хатѣ не чути було нѣчией розмовы, важка та смутна тиша налягла кругомъ, тѣльки подекуды чутно було зарипитъ розхитане лѣжко або грюкне хтось, повертаючись, ногою чи рукою по дошкахъ кровати, и самый гуркѣтъ той неначе выявлюе роздратоване сердце...

Де-хто вештавъ ся по хатѣ, шукаючи собѣ притулку... Дарма праця! скрѣзь погано, нѣде

не знайдешь спокое, нѣде не збудешь ся чорнои нудьги. Лѣгъ на кровать. Якійсь чортъ не знайшовъ красчого мѣся, понакладавъ сяды шмата, нѣякъ и лягти черезъ його, — и летить до дому имъ самымъ попереду такъ обережно складене збѣжя!.. Але хто влежить отутъ на сьому навѣсному лѣжку?... тутъ душиць ще гѣрше... И той, щѣ мостивъ ся такъ довго, раптомъ скоплюеть ся и бѣжить, бѣжить, але жь куды бѣгти? Чотири проклятѣ стѣны — и все! По дорозѣ зачепивъ ся ще за тѣльки щѣ скинутый кожухъ, та зъ пересердя вылаявъ його... Выйшовъ на двѣръ, чи пѣдбѣйшовъ до вѣкна, — якого ката вони тамъ радѣють зъ дуру? Не зацѣпить же оттому бесурови, щѣ не знать зъ чого й до чого спѣвае пѣсень.. гараздъ щѣ горлатый! И зновъ зрываеть ся бѣдолаха, и зновъ, почавши бѣгти, ступивши разъ чи два, став та мовъ приборкана птаха ледви тягне ноги та товчеть ся, якъ Марко по пеклу, не знаходячи собѣ притулку. О Господи! А въ казармѣ душно та тихо, тѣльки й чути, щѣ инодѣ хтось грюкне ногою, або-жь черезъ яку годину довгу, мовъ та осѣння неспрана нѣчь на двѣрѣ, коли вѣтеръ гуде й нагинае дерева, дерева гнуть ся до долу, риплять та стогнуть, а тонкѣ, гострѣй якъ нѣжь, холоднѣйшѣ леду дощовѣ краплины забившись пѣдъ свиту рѣжуть захождене тѣло, — хтось вылаеть ся зле та тихо, инодѣ зъ jakimсь выгукомъ, мовъ перехопленнымъ у горлѣ чивюсь мѣчною та дебелою рукою, або зѣтхне такъ важко та довго, щѣ

такъ и хотѣвъ бы задавити його, абы-бъ не чути тѣлько сього стогону.

А все-жь таки чимало було въ ескадрѣ нѣ й такихъ, котрѣ здавалось не дуже зворушили ся симъ дѣломъ, — звѣсно, люде не рѣвнѣ: не всякого доскулишь вѣдъ разу. Де-хто вылаивъ ся та скинувши вкупѣ зъ лайкою вагу зъ сердца, захожувавъ ся билиа своихъ справъ. Були й такѣ, котрымъ бачилось було вже й занадто байдуже. Такѣ збирали ся грати въ карты або заводили по-троху балачку, вѣдшукуючи собѣ веселой кумпанѣи, — але розмова ихня не дуже йшла на ладъ. Чи той смутокъ, щѣ обгорнувъ однихъ, переходивъ и на другихъ, чи, якъ заведено, веселе слово зупинялось передъ чужимъ лихомъ, а збрвавши ся зъ языка, самому казавшому здавалось не до речи, — чи имъ було соромно товариства, — не знаю... тѣльки одинъ по одному почали такѣ виходити зъ хаты, тихенько ступаючи, неначе за якимъ дѣломъ, ховаючи передъ иншими справжнѣи думки свои, — або полягали спати, помѣркувавши собѣ, щѣ красче имъ переспати сумну годину, а тодѣ вже свое нагуляти, коли, мовлявъ, выяснитъ ся. Але-жь такъ имъ и не довелось спати, бо стало ся таке, чого нѣхто не сподѣвавъ ся, не впадало нѣкому й на думку.

Бувъ у насъ одинъ ще зовсѣмъ молоденькѣи москаликъ, зъ новобранцѣвъ, и чи його вже такъ зачепило, чи вѣнъ такѣи евольтѣи собѣ зъ-роду, — тѣльки лежавъ вѣнъ, лежавъ у себе на лѣжку, уткнувшись у подушку, а

то зъ-разу якъ стукне кулакомъ та въ плачь!... та й не те, щобъ плакати, а такъ мовь стогне, и плаче й смѣть ся, якось несамовито регочеть ся, неначе божевѣльный, а руками шарпае на собѣ сорочку та въ груди товчеть ся... Всѣ заразы кинулись до його, обступили, хто побѣгъ по воду, прискають його, напувають. Старый унтеръ*) сѣвъ билия його, заспокоюе, — такъ де вже тамъ!... нѣчого не вдѣешь... бѣть ся якъ той голубъ у клѣтцѣ.

Отакъ клопочемось — ажъ тутъ лихо! Де взявсь — нѣхто й не бачивъ, якъ вѣнь увѣйшовъ — командиръ. Та сердитый, видко, такий, що Господи! Зъ виду весь зблѣдъ, наче той снѣгъ, тѣльки очи поналивались та палають червонымъ вогнемъ, трохи не выскочуть...

— Що тутъ? — пытае.

— Та отъ, якъ бачите, — вѣдказали, — чоловѣкъ занедужавъ.

— Чоловѣкъ занедужавъ! — перекрививсь вѣнь. — Хиба не бачу я, яка въ його болѣсть? Мовчи каналья! — каже до хлопця, — а то тутъ я вбью, якъ собаку!

Той и справдѣ замовеъ, тѣльки якось непевно. Пѣдвѣвсь, губы тремтять, неначе його пропасниця бѣе, чорнѣи очи горятъ, якъ вугѣль. Щось хоче сказати, не вымовить.. Хитнувсь разъ, въ друге, нахиливсь якось до командира въ передъ та й прошепотѣвъ тихо, тихо, але такъ, що чути було на всю казарму:

— Ану вдарь!

*) Унтеръ = унтеръ-офицеръ.

Командиръ ажъ вбдскочивъ.

И стало тихо, тихо якъ въ домовинѣ, якъ тихо буває въ церквѣ, коли мати ховає сына: попы проспѣвали останню молитву, мати впала передъ труною спорядити коханого сына въ далеку дорогу, вона заливалася сльозами, вона ридала надъ своєю надѣєю, и не стало силы, не стало голосу анѣ слѣзъ, щось здавило горло, вона лежить передъ труною, мовъ убита. Анѣ телень! — здасть ся люде зупинились дихати, тѣльки й чути, якъ гудуть мухи пѣдъ стелею. Тиха, тиха пронеслась година, довга якъ рѣкъ.

Лице командира все спалахнуло горячимъ вогнемъ, але заразъ и погасло... вѣнъ ще дужче пополотнѣвъ и тѣльки десъ глибоко въ очахъ ледви жеврѣли двѣ сердитѣ искры.

— Згниєшь у острозѣ!.. Взяти його на гаввахту!.. А ты, стара собако, — оббзавась бнъ до унтера, — знати мєшь, якъ...

Та й вышовъ.

Якъ пѣдкошений схиливъ ся сердешный хлопецъ на свое лѣжко, зомлѣли руки, поспали йому на колѣна, голова осунулась на груди и весь видъ покрывъ ся темно-зеленымъ колѣромъ... „Пропадє, пропадє бѣдный хлопецъ нѣ за цанову душу!“ — стукнуло въ кожному сердци. Мовчки стояли мы, посхиливши головы, придавленѣ важкою тугою, жалѣючи молодого вѣку, неначє передъ карною шибеницею, де хижій катъ ось тѣльки вкоротивъ комусь молодого вѣку... Усѣмъ жалъ за бѣдного хлопця, тѣльки вѣнъ самъ здасть ся не жалѣвъ себе, у його въ сердци

не було вже місяця для жалю, все воно залило ся зневагою, гнівомъ та помстою. Вѣнь високо піднявъ голову, вытягъ ся у весь свѣй високій зрѣсть, здавало ся кожна жила, кожний мускулъ його стрункого тѣла натягъ ся та одубѣвъ, тѣльки ледви-ледви тремтячи підъ вагою величнього, незвычайного людинѣ почутя, яке доводилось йому нести.

Ще гнѣвлившій, ще сердитѣйшій стоявъ поручъ його старый, сивый якъ голубъ, унтеръ.

Довгѣ, важкѣ годы протягъ старый підъ солдатскою шинелею; середъ казарменныхъ стѣнь увесь посивѣвъ, молодѣ годы прогаявъ; вѣрою та правдою тягне третій десятокъ, на царскѣй службѣ двѣ вѣины вѣдбувъ, принявъ и ворожѣ кулѣ и хрестѣ на шию; багато бачивъ, багато стерпѣвъ, тымъ нѣхто красче його не знавъ вѣйсковыхъ порядкѣвъ. Завше спокѣйный, завше рѣвный, вѣнь нѣколи не выступавъ анѣ стѣльки за межу найстрогѣйшой дисциплины, и добре тямивъ; якѣ кайданы накладала на його служба, але вѣнь склавъ свѣй поглядъ на неи, и кермуючись имъ, нѣколи не поступивъ ся анѣ ступнемъ зъ тыхъ окрайкѣвъ волѣ, якѣ лишила йому служба, бо найкрасче вѣдбуваючи свои обовязки, вѣнь цѣльно боронивъ свои права. Старого знали всѣ, самъ генераль любенько витавъ ся зъ имъ, коли трапляло ся имъ стрѣнути ся; меншѣ офіцеры мимоволѣ поважали його и нѣколи не впадало имъ на думку чимъ зневажити старого, навѣтъ соромились скривдити передъ його очима кого иншого. Усяка кривда спинала ся передъ

симъ велитнемъ, и неправедный вчинокъ не находивъ кѣнця, а його дѣячь почувавъ себе дуже нѣяково, читаючи живой докѣръ у мовчазному поглядѣ старого служави. Такъ звычайно люде, котрыми керуе не яке-небудь почувтье, а ясно складеный поглядъ, мимоволь примушуютъ поважати себе и схиляють передъ собою ниць усяку середню людину..

Грбзно стоявъ старый, блискавками летѣли зъ його очей искры. Ось-ось, здавалось, закипитъ, забѣе и полѣеть ся горяче слово зъ його усть. Мовъ слушного часу сподѣвали ся мы того слушного слова; десь далеко вдлетѣвъ спокѣй зъ сердца, тѣльки слово, немудре, яке-небудь слово. одно — и натягненей струны порвутъ ся, якъ повѣнь черезъ розбрану греблю весною, зареве, закипитъ и полѣеть ся розрухъ ураженои волѣ и кожний пѣйде, не пѣйде — полине за тымъ единымъ словомъ на край безоднѣ, на вѣчный загинѣ, боронити останнюю волю. Але слово те не зрывало ся зъ усть старого унтера, величье почувтье не знайшло ще собѣ выразной формы; воно шарпало сердце, давило груди, давило горло, блескучий огневый стовпъ його ще не знайшовъ собѣ дороги та, здавленный въ грудяхъ, збравъ и пекельнии силы, щобъ и выхопитись пекельнымъ вогнемъ.

Унтеръ не сказавъ того слова, не йому выпало першою блискавкою роздерти чорную хмару, не йому довело ся запалити горячій сердца. Те слово, та навѣтъ и не слово, а такъ якійсь кволый, неначе змордованый стогнѣ збравъ ся зъ усть одного бѣдного та просто-

го москалика, котрому либонь зъ-роду и на думку не впадало — не те, щобъ вести перёдъ, а навѣтъ не оступитись чимъ кому-небудь. Тихой людий не въ силу стало нести велику вагу Господньої кары. Не треба було великого розуму, щобъ побачити, якъ знищили нашу душу, якъ зневажили нашу волю, вѣдбираючи останне гѣрке право людске — плакати за нею, бѣдкаться на свое безталаннѣ, и побачивши надъ своими слѣзами замѣсть ласкавого слова пѣднятий батѣгъ, вѣнъ застогнавъ:

— Доки воно се буде? що його робити?!

Неначе гукъ церковного дзвона вдарили въ нашѣ сердца сѣ простѣ слова, даючи знакъ настиглого часу, розчиняючи дверѣ громадскому гнѣву. Якъ перша краплина, упавши зъ хмары, веде за собою цѣле море дощу та бурѣ, такъ и се единое слово тѣльки хвилиною попередило розбурканий стогѣнъ усего ескадрону.

Хто перекаже, хто змалюе словами всѣ тѣ думки, замѣры, почутя, якѣ чергою одно по одному переходили тодѣ надъ казармою!... То була цѣла хуга, цѣла зграя думокъ. Якъ свѣжини у завѣрюху, якъ гайворонье на зимовыхъ своихъ гришахъ, розмаитѣ тѣ замѣры вели ся надъ нею. Ось-ось, здасть ся, одинъ зъ нихъ опанувавъ усѣми: вже блищать очи, горять щокы, мѣцно стуляють ся кулаки. Подекуды чути грѣвнѣ похвалки — и зновъ уже десь вѣнъ згинувъ, пѣрнувъ у безодни другихъ думокъ, полишаючи мѣсце такому-жь недовговѣчному своему нащадкови. Ось-тѣльки одинъ ажъ тремтѣли вѣдъ гнѣву, а ихъ блѣдѣ, вытягненѣ

злобою лица свѣтили ся власною помстою ; нишй пѣдъ впливомъ лицарского почутя оступитись за товариство та за честь, неслись мрѣями на небезпечну боротьбу ; другй, забывши усякйй острахъ и кары, весело якъ дѣти зрывались рѣвняти ся силами зъ дужою кривдою, дивлячись на сю справу якъ на играшку за-для свои молодой смѣливости, котра такъ несподѣвано обгорнула ихню, вже вѣдъ якого часу задавлену смуткомъ душу, такими ясными веселощами.

А заразъ вѣдкѣлясь налетѣвъ смутокъ. Хтось кинувъ слово про далеку родину, и встаетъ згадки про маленькихъ дѣтокъ, зъявляеть ся на очи засмучена, зомлѣла постать любой жѣнки-красуяъ, мовъ у самыхъ ухахъ плаче повный пекучои туги голосъ старенькой нянѣ, якъ жавый пыльно дивить ся на тебе хмурый видъ сивого батька и тихо скѣтилась горяча сльоза на довгйй його вусы. Сй думки-мары линуть вѣдъ сердца до сердца. вѣдъ-разу пригадуючысь трохи не всѣмъ. На часъ задавлюють вони молодецку смѣливѣсть а острахъ за долю сѣмьѣ, за вѣв безталаннѣе, острахъ покинути коханыхъ людей на холодъ и голодъ, на людску пѣталу, жаль покинути ихъ, залишити щастье свое — полохае сердца й будить жаль и до вѣку свого молодого, примушуючи покори-ти ся силѣ, стерпѣти зневагу.

И тихшае въ казармѣ. Але хочъ потихшае, та не на довго. Не всѣмъ вѣдъ-разу приходять на думку такйй згадки, а у самому повѣтрѣ здаеть ся нависли цѣлйй хмары насѣвня розруху, и доволѣ кинути кому-небудь кѣлька

роздратованыхъ слѣвъ, щобъ зновъ прокинули ся турботы аневаги, а згадки про неи, уразивши сердце, натхнутъ новыхъ силъ та завязтости. Сумнѣ пригадуваня, щѣ выкликали було навѣснѣй острахъ, тѣльки додадутъ лютости, нагадуючи, якѣ коштовнѣй, неминучѣй страты примушено зъ доброго дива нести тобѣ. Не диво, думка така, щѣ острахъ не взявъ тодѣ гору, тѣ хвилины, коли вѣнъ опануе душу, тѣ навѣснѣй, соромотнѣй хвилины, о, якѣ важкѣй були вони! Якѣ мляво, погано, полохливо, немовъ зъ закованою волею почувашь себе тодѣ! — а чеснѣй герць, а смѣливѣй замѣры такѣ пѣднимають вѣ гору, такѣ весело кохатись середѣ завязтыхъ мрѣй, такимѣ щасливимѣ та дужимѣ почувашь себе, почувашь силу и мѣць свою! По-троху й найспокобнѣйшихъ перехопивъ спѣльнѣй розрухъ и — якѣ попереду де-хто ще спинавъ громаду, направляючи вѣ змовчати, — теперъ уже вѣй одностайне понялись духомѣ неминучого бунту Але що-жь робити? чимѣ выявити свои вражбнѣй? якѣ почати змагати ся зъ командиромѣ?

Багато змагань, навѣтъ сварки выкликало се пытанье. Кожнѣй раявъ свое, нѣхто не хотѣвъ слухати другого, и багацько перекидали усякихъ думокѣ, поки обббрали одну. Громадске почутье колыхало ся, якѣ хвиля по вѣтру. Хтось направлявъ убити командира и зъ першу, здавалось, усѣ хилили ся до такой постановы, але суворѣй вчнѣкъ сей недовго принаджувавъ до себе. Незабаромѣ збирали ся вже шукати правды у начальства, але й ся думка не бѣольшу мала увагу. Сього вже було доволѣ,

було й за насъ и передъ насъ, а путя не було нѣколи, то годѣ про се й балакати. Тѣльки по-троху середъ того безладя, котре панувало мѣжь нами вже доводѣ часу, зродилась та замрѣла думка, котрѣй мало ся згодомъ справдитись. Нарадили: другого дня, выходячи на вченє, обратись усѣмъ якъ найкрасче; щѣ бъ не казавъ командиръ, якои бъ не выгадувавъ муштры, слухати його бѣльшь, нѣжь попереду слухали; — але одно: всѣ повиннї одинъ передъ однимъ запевнити клятьбою, що нѣ зъ-разу, нѣ згодомъ, себѣльки развѣ не здоровкавъ ся бѣ командиръ зъ ескадромъ, нѣхто не привитае його. Якъ же буде выборомъ выкликати по одному зъ строю, нехай тѣ самъ-на-самъ вѣддають йому всю належну шанобу, а звернетъ ся зновъ до громады, чимъ бы вѣнъ не страхавъ, нехай мовчать, якъ и вѣ-перше.

Така стала тодѣ помѣжь нами постанова, такъ нарадили мы, и тодѣ жъ таки, ще не розходившись, побожились одинъ одному хочъ до смерти на сѣому стояти, а хто здумае зрадити, нехай памятае, що мабутъ йому вже не прийдець ся довго собою поганити свѣта. Теперъ же поки-що до дѣла, нѣхто нехай не важить ся похвалитись про се анѣ найкрасчому товаришеви.

Зъ-разу потихшало у казармѣ, юрба розбила ся на маленькї купки, — имъ нѣ за-для чого було вже змагатись и вони перейшли на тихї розмовы, навѣть шопотѣня, розрухъ почавъ по-троху проходити, але всяке почувало себе якось неначе нервно-роздратованымъ, якось зовсѣмъ инче, нѣжь завше. Нѣхто не хо-

дивъ, не балакавъ такъ, якъ йому вказувала те його вдача, — якійсь нерѳвний, надѳрваний поспѣхъ вбачавъ ся трохи не въ кожному найменчому зворушеню тѣла, голосы у розмовѣ перехоплювали ся нерѳвними нотами, якъ нерѳвнѣ були тѣ думки, котрѣ великою зграєю переносили ся у головахъ, обганяючи одна одну; смѣхъ вѳдбивавъ тугою, сумнѣ пригадуваня перенимавъ регѳтъ часомъ, але тѳльки на хвилину, такѣй веселый регѳтъ.

II.

Саме тодѣ я, старый унтеръ, та ще одинъ товаришь, Василь Халява, задумали пѳйти трошки розважитись у одинъ шиночокъ, куды инодѣ було забѣгають москалѣ на велике свято, коли выпадавъ зайвий часокъ та зайвѣ грошѣ. Намъ конче не хотѣло ся спати, не хотѣло ся й сумувати въ казармѣ; якъ заведено буває, люде, сподѣваючись чогось надзвычайного, не знають, якъ перебути години, котрѣ неначе посули, нѣякъ не дѳйдуть до належного строку. Все, що трапляеть ся въ такѣй часѣ, здаеть ся такимъ звычайнымъ, давно свѣдомымъ, скучнымъ, и завше люде середъ такихъ обставинъ тѳльки й пѣкляють ся, абы день до вечера.

Шинекъ, куды мы прямували, бувъ не зовсѣмъ простымъ шинкомъ; кѳмнать було не одна, всѣ здоровѣ, скрѳбъ по нихъ понаставлювано невеличкихъ столикѳвъ и бѣля кожного де-кѳлька ослонцѳвъ, стѣны обклеенѣ шпалѣрами. Правда, все те було засмальцьоване та обдране, але за-для бѣднои сѣромы,

якъ мы, и те вже здавало ся великою роскошью, на котру мы зважувались не по всякъ часъ, а зъ-рѣдка вѣдъ свята до свята. Теперь, не вмовляючись, ненарокомъ мы втрапили прямо сюды. минаючи другій звыйкый намъ шинкъ, зовсѣмъ простый, якъ и въ насъ на селѣ, зъ однією тѣльки хатою, зъ лавками по-пѣдъ стѣнами и зъ барыльцемъ горѣлки на столику. Справдѣ, на завтра въ насъ збирало ся свято — не свято, а щось мабуть ще бѣльше. Тутъ або панъ або пропавъ, та й бѣльше либонь того, що пропавъ...

Мы йшли мовчки. Унтеръ вѣдрѣзнивъ ся та йшовъ трошки зъ-переду, схиливши голову, неначе щось роздивлювавъ ся на пѣшоходѣ. Я те-жъ десь далеко мрѣявъ думками, а Халява все туливъ ся до мене ближе, немовъ боявъ ся вѣдбитись вѣдъ ватаги. Молодому хлопцеви очевидячки хотѣло ся балакати, та не йшли слова на думку; про те вѣнъ не втерпѣвъ и хочъ зъ-разу видко було, що сказавъ, абы-бъ тѣльки не йти мовчки, спытавъ у мене про те, про вѣ-що й самъ давно вже забувъ.

— А що, чи пошила тобѣ Маруся сорочку, ту, що тодѣ обѣцяла?

— Та що тобѣ? Знайшовъ коли згадувати!

— Та то я такъ...

Зновъ пѣйшли мовчки, але Василеви не мовчало ся, — йому було якось нѣяково, хотѣло ся розважити себе розмовою, на його почали находити сумнѣ думки, становилось моторошно, вѣнъ починавъ лякати ся завтрѣшняго, та все горнувъ ся до мене, наче мавъ

надію набрати ся вѣдъ мене смѣливости. Але його острахъ, хочъ вѣнъ и не казавъ нѣчого, якъ пошесть липнувъ до мене. Я ще не полохавсь, але мене наче що турбувало, ворушило, я починавъ почувати, що бияя його и я можу злякатись. Се мене уратувало, я починавъ сердитись та наддававъ ходы, абы вдрбанитись вѣдъ Василя. Ходивъ я дуже швидко и конце-бъ попередивъ Василя, але той не хотѣвъ zostавати ся на самотѣ и пѣдтюпцемъ поспѣшавъ на здогѣнъ. Я сердивсь ще дужче, забуваючы нашу умову йти вкулѣ.

— И куды ты такъ поспѣшавшь? — спытавъ Василь.

— А що?

— Та я не збѣжу!

Я промовчавъ, сердите слово не збрвало ся зъ языка.

— Слухай, Тарасе, — оббзавъ ся вѣнъ знову, — чи ты не знавшь, що намъ за се буде?

Я придививъ ся на його, вѣнъ блукавъ десь очима, вѣдвертаючи голову на бѣкъ.

— А ты не бѣйсь, — вѣдповѣвъ я на смѣшкувато, — бѣльше копы лиха не буде...

Вѣнъ неначе куды захлапавсь, забалакавъ швидко та дрбно, палко зрѣкаючись такого поговору.

— А хйба я боюсь? хто тобѣ наказавъ? Я тѣльки такъ пытаю ся... Аже треба знати, треба-жь знати, що може бути, а те вже неминуче... Чого-жь бояти ся?... Гѣрше не буде... Терпѣли, терпѣли, та вже й годѣ... може таки и його скинемо.

— Ну, се ще не певно... хто його знае, чи скинемо?

— Хочь и не скинемо, хочь сорому збудемось, за себе постоимо...

Але я вже не слухавъ, я слѣдувавъ за своими думками, котрї перебила ся розмова.

Незабаромъ дѣйшли мы до шинку. Зъ-надвѣря шиноцкѣй духъ трохи вдаривъ у голову и свѣтомъ заслѣпило очи. Мы пѣйшли помѣжь столиками, шукаючи просторѣйшого мѣця, и посѣдали у крайнѣй невеличкѣй кѣмнатѣ, де не було нѣкого зъ чужихъ. Василь по дорожѣ стрѣвъ ся зъ якимсь знамцемъ своимъ; вѣнъ зачепивъ його рукою та, выбачаючись, пѣзнавъ и спинивсь на часокъ биля його. Мы зъ унтеромъ пѣйшли далѣ. Василь не довго баривъ ся; поки намъ унесли закуску, вѣнъ вже бувъ тутъ. Вѣдъ-разу не можна було й пѣзнати його: вѣнъ зновъ ставъ ажъ надто жвавий, весело реготавъ ся и на-вхилки вытягъ три чарки.

— Отъ хороша людина! люблю! Вы бачили? Тамъ такій, що розумный! що завзятый! — выхвалявъ вѣнъ свого знамця.

— А менѣ не внодобавъ ся, — обѣззавсь унтеръ, — якась пика незграбна и одягнений не по людски, якъ одягають ся небезпечнѣй люде...

— Оттакъ! А я хотѣвъ бувъ його до васъ привести...

— Нѣ, не треба, на що вѣнъ намъ? Мы тутъ свои, вѣдъ чужихъ сюды й забили ся...

— Ну, якъ хочете, — и покрутившись

трохи, выхиливши ще чарку, Василь зновъ подавъ ся геть.

Мы сидѣли та пили то мовчки, то балакаючи зъ-тиха. Василь кѣлька развѣ прибѣтавъ, але йому не сидѣлось... покрутитъ ся, покрутитъ ся та й побѣжить. Вѣнъ швидко зовсѣмъ спянѣвъ. Незабаромъ мы побачили крѣзь дверѣ, якъ вѣнъ зъ тымъ чоловѣкомъ зовсѣмъ уже по приятельски обнявшисъ виходивъ кудысь зъ хаты.

— Чи не лихо-жь зъ такимъ паницею? — сказавъ нахиляючисъ до мене унтеръ, — ще щобъ не пробрехавъ!

— Треба повликати, нехай тутъ сидить... Василю! — гукнувъ я.

Але Василь не чувъ. Я кинувъ ся завертати його, та ихъ не було вже въ хатѣ, вышли на чорнѣйшій дверѣ. Довелось бѣгти туды. Зъ свѣту наткнувъ ся я у темрявѣ на перекинуту до горы ногами помийницю, трохи не впавъ, и зъ-разу утрапивъ у якусь смердючу калюжу, котра стояла поузь самѣй сѣнешнѣй дверѣ. Вбѣклясь зъ-низу несло ажъ душило гарячимъ духомъ не дуже гарныхъ стравъ. Я заткнувъ носа та мерщѣй выйшовъ на двѣрѣ. Тутъ бѣла самыхъ дверей набачивъ я Василя та его знаємця. Вони палили цигарки й очевидячки замовкли тѣльки, зачувши ходу, нетерпляче чекаючи, поки зостануть ся самѣй, та пильно але якось зъ-коса, мовъ крадькома, позирали на дверѣ.

На двѣрѣ було темно й, не гараздъ добачаючи, я спытавъ:

— Василю, се ты?

— Я! А що тобѣ? — вѣдказавъ той якось нетвердо.

— Ану ходѣмъ! Унтеръ кличе...

— Иди! я заразъ...

— Нѣ, вѣнѣ звелѣвъ тягти тебе ту-жъ годину!

Василь здасть ся почувавъ себе зб мною якось нѣяково и не насмѣливсь суперечити. „Я заразъ, заразъ до васъ...“ обѣзвавсь вѣнѣ до свого приятеля и збгнувшись, неначе захопленный зъ шкоды, поплентавсь за мною. Його приятель, почекавши хвилину, кинувъ цигарку та тежъ почвалавъ за нами, але державъ ся позаду, трохи осторонь.

Накинувши ходы, я напавсь на Василя, выпытуючи, про вѣ-що вони балакали.

— Признавай ся! чи ты вже розказавъ тому?

— Та нѣ, я тѣльки такъ...

— Щѣ тѣльки такъ?

— Я тѣльки про те, якъ насъ командиръ зневаживъ.

— Етъ! треба було дуже? Ну та ще що?

— А що-жъ ще? — перепытавъ вѣнѣ, вразившись.

— Я кажу про завтрѣшне, нѣчого не балакали?

— Нѣ, я нѣчого, то вѣнѣ тѣльки...

— Ну?

— Казавъ, що таков зневаги не можна стерпѣти, раявъ чимъ-небудь виявити себе, оступитись за свои права.

— Якій меткій! Чи твѣй приятель часомъ не зъ шпѣгѣвъ?

— Ты ще що выгадаєшь! — ажъ розсердивсь Василь, — хйба-жь я дурный? а зъ шпѣгами я не знаюсь...

— Чому-бъ пакъ и не такъ? Та кого-бъ же имъ и дурити, якъ бы такихъ, якъ ты, не стерегли... Та трывай, признавай ся красче: ще що казавъ? бо щось та треба робити...

— Та тѣльки щобъ не мовчати, я збрехавъ йому, нѣбы-бъ то була думка, та не згодились...

— Отъ ледащо! доказуй вже!

— Бѣльшь уже нѣчого не казавъ...

— Не брешешь?

— Нѣ, справдѣ.

— Гляди менѣ! гѣрше буде!

— Ъй же ти Богу!

— Ну, то ходѣмъ!

Мы й не стямилсь, якъ за розмовою стали. Теперъ я повѣвъ Василя до старого. Сей, якъ почувъ, дуже розсердивъ ся.

— Правду — каже — люде кажуть, що красче зъ розумнымъ загубити, нѣжь зъ дурнымъ знайти. Хто нашкодывъ, а ты роби, що хочь!.. Якъ на твою думку, Тарасе: чи не закликаати-бъ його приятеля, — гримнувъ вѣнъ на Василя, — роздивимось, щѣ воно за цяця... та коли що, то чи не напоити його такъ, щобъ и до обѣдъ не проспавъ ся?

Василь сидѣвъ нѣ въ сихъ нѣ въ тыхъ, але почувши останнѣ слова, заразъ схопивсь:

— Коли хочете, я заразъ повличу!

— Сиди вже та не рипай ся!

Той такъ и присѣвъ, схиливши п'явеньку вже голову на стѣль.

— Не хочете, то й не треба... Я знавъ, що робивъ... Знайшлись хто навчати!

Радячи ся зъ старымъ, мы побачили, що Василѣвъ приятель все похожає назырцемъ коло дверей, та й почали розмовляти ще тихше... Але-жь не встигли гараздъ розмѣркувати, якимъ бы побытомъ закликати до себе того чоловічка, несподѣвано вѣнь и самъ завернувъ прямо до нашого стола. Пѣдходивъ вѣнь, ступаючи широко та дуже вже швидкою й нерѣвною ходю, мовъ, зъ-разу наважившись, боявъ ся, щобъ смѣливѣсть не покинула його такъ несподѣвано, якъ и прийшла. Ледви наблизившись, почавъ уже вѣнь зъ якимсь поспѣхомъ свою казань, але зъ початку страшно плутавсь, не знаходячи слѣвъ.

— Дозвольте, господá, посидѣти зъ вами!

— Сѣдайте, просимо покѣрно!

Теперь мы роздивились на його гараздъ. Вѣнь бувъ меженного зросту и вже не такъ молодой. Низькій, рѣвний лобъ, гострий, довгий нѣсъ нагадували якусь птячку нехитроу вдачи. Блѣдый зъ обличя, зъ очима неспокобно блескучими, зъ довгими, бѣлавими кучерями, зъ першого погляду вѣнь не прихиливъ до себе. Неохайне вбранный сидѣвъ вѣнь у хатѣ въ дуже широченому шлицѣ, колись чорному, теперь уже зовсѣмъ рудому.

— Я, господá, до васъ... Тутъ, якъ я чувъ вѣдь Василя, — вѣнь менѣ приятель, Василь, — у васъ выйшла одна штука... Вѣнь казавъ менѣ, якъ зневаживъ васъ командиръ, а про те буцѣмъ то вы хочете змовчати.

-- А то-жь — обзвавсь унтеръ, остро

придивляючись йому въ вѣчи, — що жъ по вашому треба-бъ робити?

— Отъ вы кажете: що?... Нѣ, вы самі не думаете такъ, вы тѣльки навмыслне менѣ кажете се.... Може я здаю ся вамъ якимъ-небудь зрадникомъ, нишпоркою, такъ борони мене Боже!... Нѣколи, нѣколи не пѣйшовъ бы я на таке дѣло... Вы спытайте Василя, спытайте нишихъ, мене знаютъ... (Я тутъ служу у судѣ писаремъ... колись у гімназіи вчивсь, не дѣйшовъ курсу, самъ за правду пострадавъ... звать Иваномъ Хведоровичемъ...) А що робити? хиба-жъ можна таке стерпѣти? Та й доки його терпѣти?!... Пришовъ часъ выявити всѣмъ, що мы хочемо волю, що за волю мы все вѣдамо! Безъ сього вони не схаменуть ся, та й нѣ за-для чого имъ буде схаменутись, бо вони не поважають, не шанують насъ, и самі мы винні! Подивѣть ся, якъ по иншихъ краяхъ люде весело, жваво йшли, свое житье за волю несли! А въ насъ ще й доси сплять... Соромъ спати!

— Слушайте, добродѣю, выпиймо красче кухоль пива, прошу покрѣпно! — обѣзавсь до його несподѣвано унтеръ, наливаючи у кухлѣ всѣмъ. — Може й справдѣ вы щира людина, та де вже намъ тее второпати. що вы кажете! Въ насъ такъ: звелить начальство — повинні слухати. Въ насъ дисципліна — чули вы про неї? А те, що по чужихъ краяхъ робить ся, коли тамъ и справдѣ такъ, те намъ не личить, намъ и дома ажъ надто добре, а хочъ що, якъ на прикладъ сьогодня, и трапить ся, перетерпѣти треба... Самі здорові знаете: на

вѣку, якъ на довгѣй нивѣ. А отъ чарку, другу зъ гарною людиною выхилити, се по нашому... Прошу покѣрно! — и унтеръ пѣдсунувъ близче до Ивана Хведоровича його кухоль.

Той ажъ схиливъ ся зъ такои вѣдповѣди, але взявъ свѣй кухоль и зъ великою жадобою выпивъ його. Ту-жь, припрохуючи, унтеръ наливъ йому знову:

— Знаете, добродѣю, жити треба, отъ-що, а те все минеть ся, сама правда зостанеть ся. Милости прошу, выпемо зъ нами! — и стукнувши кухлями всѣ выхилили.

— Теперъ бы горѣлочки, — промовивъ старый, — давно не гулявъ, треба-бъ на старѣсть за-для новой знаемости и погуляти! Чувъ, малый! — гукнувъ вѣнъ на лакейчука, — а принеси намъ лишень пляшку горѣлки!

Ивана Хведоровича вже розѣбрало, знать було и на очахъ й на мовѣ. Вѣнъ спянѣвъ якось вѣдъ-разу и хочъ пивъ ще й попереду чимало, але теперъ, увесь зворушений розмовою, вѣнъ неначе втративъ силу бороти ся зъ оманю горѣлки.

— Такъ, такъ, — бубонивъ вѣнъ, — вы гарнѣ люде, видко зъ-разу, що вы ширѣ люде, гарнѣ люде, але ще не дѣйшли... ще не пришовъ часъ... Вы ще не тямите, що то за воля, чимъ за-для неї поступити ся треба...

— Такъ, такъ, — вѣдповѣвъ йому весело унтеръ, — мы справдѣ ще не тямимъ, ще не дѣйшли... Але скажѣть менѣ, будь ласка, Иване Хведоровичу, якъ вамъ здаеть ся: що бъ воно було, якъ бы мы?...

— И те справдѣ, — промовивъ Иванъ

Хведоровичъ, мовъ ажъ теперъ ся думка вдарила йому у голову. — и те справдѣ, що зъ того? Нѣчого! Побюють, повяжуть, позасылають... Нѣ, не прийшовъ ще часъ... Але треба весело йти на смерть за волю, жваво, якъ по чужихъ краяхъ...

Тымчасомъ мы все черкали та черкали. Живо выпили горѣлку, та ще пива.

— Ну, теперъ годѣ, — промовивъ унтеръ, — спасибѣ за кумпанію, Иване Хведоровичу! Намъ треба йти, и такъ уже строкъ прогаяли, доведеться крадькома у казарму входити. Гей, хлопцѣ! Гайда! Щасливо, Иване Хведоровичу!

А Иванъ Хведоровичъ вже лежавъ, схилившись головою на стѣлу, и нѣякъ не змѣгъ пѣдвести вѣ. Мы потрусили йому руку, вѣнъ щось пробубонѣвъ, пѣдвѣвъ було трохи голову й очи, та й зновъ схиливъ.

— Оттакъ красче, — сказавъ унтеръ, выходячи зъ шинку, — нехай собѣ спить на здоровѣ! Хочъ вѣнъ и справдѣ, здасть ся, не нишпорка, та дуже щось балакучій, до пары нашому Василену, а такимъ инодѣ спати дуже личить. Та й дурный же нѣвроку йому! Десь, Богъ його святой зна', взявъсь, та щобъ й му всякій всю свою душу й думки розвертавъ!... А такъ немовъ-бы й нѣчого людина, щирый, здасть ся, хлопецъ, тѣльки мабуть розумомъ своимъ дуже пишасть ся, — таке, що хочъ разъ и вчити насъ, дурнѣвъ.. Бачъ: по другихъ краяхъ весело за волю йдуть... Не знаю, якъ тамъ, а и въ насъ колись може й бѣльше було сього... були такі, що вмирали, и весело вмирали, та не така въ нихъ злада була,

не така снага, не середъ такихъ обставинъ... Диво, що мы пйдемъ завтра не дуже весело, — коли знаємо, що зъ усѣхъ нашихъ замѣрѣвъ, зъ усього лиха, яке доведеть ся намъ вынести, не выйде нѣкому анѣ на крыхту красче... Справдѣ, одинцями йти на мільоны — чистій дуращѣ.. мимоволѣ, брате голубе, мимоволѣ сумъ вѣзьме. Ты чувъ, Тарасе, якъ бучно почавъ, якъ тихо скбнчивъ: „справдѣ, — каже, — що зъ сього буде?“ Каже: „треба показати имъ!“ Кому, що показати? Нѣ, вѣнъ таки дурень, Тарасе! А, може й нѣ, може й справдѣ покажемо, — та зовсѣмъ не въ тѣмъ рѣчь, для мене не въ тѣмъ головна рѣчь. Я хочу собѣ показати, передъ собою выявити, що не задавили ще душѣ мои, що ще маю и я якѣ-небудь права, що и я ще не дамъ звучатись изъ себе, и хочь до смерти боронити-му себе, що не доживу я такого сорому, щобъ за шматокъ хлѣба, за злиденне житье, промѣнявъ свою волю и свою честь...

III.

Другого дня, прокинувшись въ-ранцѣ, зъ-початку я зовсѣмъ и забувъ ся, де я и що зѣ мною. Декотрѣ зъ товаришѣвъ уже прокинулись и неначе кудысь выражали ся, але убирались мовчки, якъ до якои-небудь значной справы. Я пролежавъ яку годину якось нестямно позираючи навкруги. Щось мовъ не такъ якъ що дня, — чи що було, чи буде? А пригадавъ, ажъ въ голову вдарила згадка, и я зъ-разу скочивъ та почавъ одягатись.

Ранокъ выпавъ соняшний, веселый, сон-

це такъ и градо въ блакитному повѣтрѣ и, кидаючи цѣлѣй снопы золотого промѣня, все заливало своимъ веселымъ сявомъ. Застигле повѣтрѣе ледви-ледви колыхалось дробными хвилями, якъ жаръ на горячому вугѣлю, якъ море тихой добы, коли легесенькій вѣтрець тѣльки зъ-рѣдка змахне та зворушить його своимъ легкимъ крыломъ. Веселый гомѣнъ Божого ранку вкуцѣ зъ мягкими його пахощами такъ и лились у душну казарму крѣзь розчиненѣй вѣвна, такъ и линули до сердца, обгортаючи його ясными веселощами, пѣднимаючи його кудысь високо, високо вѣдъ усього гидкого на земли. Середъ такой Божой роскоши, середъ сѣи величности твору Його навѣтъ сама згадка про нашего командира здавалась уразою Його красоты, якъ паскудна пляма на чистѣйшѣй истотѣ.

Чи то сила ясного ранку, чи спочивокъ сону такій мали впливъ на мене, — не знаю; тѣльки теперъ почувавъ я себе зовсѣмъ живо та смѣливо, не було й слѣду вчорашньої змордованости. Такъ, здавалось, и всѣ, — знать и на виду, знать и на ходѣ.

Швидко прибравшись, выйшовъ ескадронъ на майданъ, куды звелено було унтерамъ щодня згонити москалѣвъ на муштру та чекати тамъ командира. Майданъ той бувъ уже за городомъ, трохи вѣдъ його вѣдѣйшовши. Рѣвный та зеленый, оточувавсь вѣнъ зъ двохъ бѣкъ лѣсомъ, а третимъ краемъ кручею скотивъ ся у прозору рѣчку, котра гадюкою поплелась помѣжъ зеленымъ роздоломъ увѣт-

чанымъ розмантыми купама дерева, лозы та очерету.

Не довго довело ся намъ чекати тутъ командира. Ледви мы встигли збрати ся та зновъ перепытати й запевнитись одинъ у одному, коли, бачимо, їде вже й вбнъ.

— Глядѣть же, братця! — перебѣгъ шопѣтъ по ескадрону.

— А вже-жъ! — перекотивъ ся луною у вѣдповѣдъ.

Всѣ мерщѣй поставали по своихъ мѣсяхъ, стали стромъ. Я й забувъ сказати, що мы на той часъ повдягались въ нове парадне убранье, а въ кого були, поначѣлювали хресты та медаль.

Командиръ наближавъ ся тихо. Вбнъ навмысне розпалювавъ коня, а баскій кбнъ такъ и звивавсь усією своєю вродливою статью, весело граючи та жанѣвцями наближаючи до насъ... Командиръ поглядавъ на ескадронъ, не добачаючи мабутъ нѣчого надзвычайного. Вбнъ вызиравъ доволѣ веселымъ и певно другимъ разомъ мы були-бъ радѣснѣннѣй побачити його такимъ, але теперь намъ було байдуже до сього, тѣльки й хотѣлось, абы вбнъ скорѣйше пѣдѣхавъ. Але-жъ, — якъ часто буває за часы, коли пыльно ждешъ чого, — я й не спостерѣгъ, коли той справдѣ пѣдѣхавъ, тымъ почувши надѣ вухомъ:

— Здоровѣ, ребята! — я ажъ затрусивсь.

— Здоровѣ, ребята! — гукнувъ командиръ зновъ у-друге и, вже видео було, зъ серцемъ.

Нѣякои вѣдповѣди.

— А! — прогарчавъ уже командиръ, — а! знаю я, хто тутъ била васъ походивъ! Та не буде по вашому, не буде! Здорово! кажу вамъ, ледаръ, волоцюги, бунтаръ, соціялісты, такій-сякій, а то постріляю оттутъ поганцівъ до одного!...

Анъ телень.

— А! — просычавъ вѣнъ зновъ, сѣпаючи коня такъ, що бѣдна скотина знялась на дыбы. — На лѣво кругомъ маршь!

Ледви вѣнъ вымовивъ, увесь ескадронъ повернувся и справивъ команду найкрасче.

— Вѣльно! Шагомъ маршь!

Выйшло неагбрше.

Ще та ще, багацько перекидавъ вѣнъ всякою муштры, втомивъ и людей и коней, та й самъ пѣдбивсь, поки мы почули команду:

— Стѣй, рѣвняйсь!

Ту-жь мить всѣ стояли, якъ приковані.

— Здорові, ребята!

Анъ пары зъ усть.

— Зъ першого зводу правый выходъ! Здравствуй!

— Здравія желаю вашему высокоблагородію! — гукнувъ ажъ надто вже гучно, мовъ vykpeкнувъ, молоденькій москаликъ.

— На лѣво кругомъ маршь! Стѣй! Зъ третього зводу лѣвый выходъ! Здравствуй!

— Здравія желаю вашему высокоблагородію! — зновъ ляснуло всѣмъ въ уха, якоесь недоладно выгукнене слово.

Перебравъ такъ чимало.

— Здорові, ребята! — зновъ гукнувъ вѣнъ.

Не чути нічого. Хочь-бы де-небудь хто, а то усѣ мовчать.

Командиръ, бачилось, зовсѣмъ не сподѣвавъ ся сього. Вѣнъ зъ-разу пополотнѣвъ, — знать було, що вѣнъ страшно злякавъ ся, дужче злякавъ ся, нѣжь розсердивъ ся, але-жь вѣнъ розсердивъ ся страшно, розсердивъ ся безъ мѣры, безъ краю.

— Зъ першого зводу правый виходъ! Та здорово! такъ тебе, такъ, здорово! — кинувъ ся вѣнъ йому на зустрѣчь.

— Здравія желаю вашему высокоблагородію! — ледви вымовлявъ стогнучи бѣдный москаликъ, приймаючи удары, що такъ и сыпались йому въ лице, вмываючи його кровью.

Зъ бійки командиръ розлютувавъ ся ще дужче, посатанѣлый кидавъ ся вѣнъ вдѣ одного до другого зъ вулаками та лайкою.

— Здорові, ребята! Здорові, ребята! — гукавъ вѣнъ якъ несамовитый, але теперъ годѣ вже було сподѣватись, щобы мы одумали ся.

Забачивши кровь, мы й самі розлютувались... Ще хвилина — и, здасть ся, нѣхто-бъ и не почувъ ся, якъ, забувши всяку умову, мы-бъ кинулись та на шматки рознесли свого командира безъ галасу и безъ крику, хочъ хижо, та тихо... Та Господь милосердный саме въ пору спливѣ командирску руку. Вѣнъ не схотѣвъ лишити намъ вѣчно згадку про чужу кровь — нами пролиту...

Нѣ, не перекажу, братця, того, що важли тодѣ и я самъ та, здавалось, и всѣ! Зновъ та зновъ перегадуючи той часъ, я нѣякъ не

зберу ся зъ думками: вони насують одна по одній, чѣпляють ся одна за одну, кублять ся въ головѣ, але все здаеть ся якоюсь маною, нѣщо не пригадуеть ся выразно, якъ бы треба. Памятаю, такъ було и на-справжки, ще й тодѣ мы не бачили й не тямилн гараздѣ, щѣ дѣяло ся передѣ очнма. Але мабуть було тодѣ у насъ щось, щѣ мало вагу сплннн лютѣсть навѣтъ нашого командира. Чи то втомило його те, щѣ не здолавъ вѣнѣ выдавити зъ насъ анѣякого стогону, анѣчого, щѣ хочь-бы трохи нагадувало, буцѣмъ мы заслаблн у боротьбѣ зъ нимъ. Справдѣ, оббзвнсь мы тодѣ хочь найбѣльшимъ бунтомъ, кннсьмоь до його зъ голыми шаблюками, — вѣнѣ, здаеть ся, бувъ бы раднѣйшій, нѣжъ бачнн передѣ собою таку холодну, величну нерухомѣсть цѣлого ескадрону, де певно були й найслабшого духа люде, — бачнн вѣв мовь на-перекрѣрь усѣмъ змаганямъ своимъ, саме тодѣ, коли самъ вѣнѣ зворушнвъ ся вже до останнього краю, коли зннщнвсь до того, щѣ поклекавъ на герць нзъ собою — кого?... якнхсь москалѣвъ!...

Нѣ! Здаеть ся менѣ, пане командире, вы, хочь и пѣзно, а розчовпалн тодѣ, щѣ по-дурному вважалн насъ ввесь свѣй вѣкѣ за якесь быдло, — второпалн, щѣ може й вамъ не пошпетнло бы повчннн ся въ сього быдла чести й лнцарства!...

Е, братця! Багацько де-чому навчнвсь я за той одннѣ часѣ. Зазнавъ н того днва: щѣ може статн ся зъ чоловѣкомъ, — якъ може перекрыати, перевернутн його за одну хвнлнну... Й щѣ навчас, якъ навчас, — Богъ святнй

знае. Ввесь вѣкъ переживѣ чоловѣкъ, вважаючи себе за розумну людину, — ввесь вѣкъ думавъ и робивъ, якъ знавъ, и нѣколи не впадало йому на думку, що вѣнъ не гараздъ чинить, не гараздъ думае, — здавалось, не мавъ и глузду до того, щобъ розгледѣти праведну стежку. А прийде часъ, и — за приводомъ якої пригоди — несподѣвані думки посядуть безжурну голову, сполошать заколыхане серце, и хочъ не перероблять вони того чоловѣка, не покрасчае може вѣнъ зъ тыхъ думокъ, може ненавидѣти-ме и гнати ме ихъ геть вѣдъ себе, — та скують вони йому руки, сцѣплять губы, выймутъ волю зъ чоловѣка та дадутъ спромогу правдѣ побити силу...

Такъ и тутъ. За хвилину ще командиръ передъ усѣмъ ескадрономъ безъ сорому й остраху катувавъ одного зъ насъ, ще лунавъ надъ головою выляскъ рукою по лицю, ще, дратуючи, озывалась зневажлива лайка... А се зъ-разу не чути та й не чути, — мовъ прибитый замоветъ командиръ. Мы й не стямились гараздъ, мы ще ждали — вѣнъ кинеть ся зновъ скаженѣти, и, коли хочете, вже й бажали сього... Але по-троху и насъ почало розхолоджувати...

Дивимось: стоить тѣльки що битый москаль передъ фрунтомъ — командиръ не звелѣвъ йому, мабутъ забувсь, ити у стрѣй, — а командиръ вже не коло його... Вѣнъ вѣдѣхавъ уже на-бѣкъ и ставъ, схиливъ голову, думае щось, а притомлений кѣнь тежъ похнюпивсь увесь, журливо схиливши голову, неначе и його опанували та прибили важкѣ думки...

Сонце весело смѣть ся на небѣ, смѣть ся по зеленому килиму майдану, середь квѣтчастыхъ стѣнъ гаю, смѣть ся у сивыхъ кублахъ туману, що постлавъ ся геть геть по степу за рѣкою, а жайворонокъ, мовъ зачувши святу тишу, дзвенить високо, надъ самими головами, своєю срѣбною пѣснею. Боже прѣвый! Середь сього раю таке пекло такъ близько...

Такъ минуло кѣлька годинъ.

Зъ перегадомъ зновъ чуємо команду:

— Унтеръ второго зводу виходь!

— Мы такъ и нашорошились. Тихо, повагомъ выѣхавъ напередъ старый унтеръ и, спинившись передъ командиромъ, вѣддавъ йому честь. Бѣлый Георгіевскій хрестъ блищавъ у його на грудяхъ, а самъ вѣнъ такъ и впявъ ся, неначе пронизувавъ очима командира.

— Чувъ старый! що се тутъ робить ся?

— Не можу знати, ваше высокоблагородіе.

— Брешешь! — такъ и скипѣвъ командиръ, весь тремтячи зъ великого гнѣву, — брешешь! — ажъ стогнавъ вѣнъ сцѣпивши зубы, — ты красче другихъ знаешь усе, бо самъ ты тутъ поводитарь!... Та не минеть ся тобѣ! Памятай, тебе першого на судѣ згадаю... та й тутъ, та й тутъ! — и вѣнъ кинувсь бувъ бити унтера.

— Погляньте попереду, ваше высокоблагородіе, на хрестъ! — спокѣйно та суворо спинивъ його унтеръ, показуючи собѣ на груди. — Вы не маєте права битись, а на судѣ —

то инше дѣло, тамъ уже красче ѥ побала-
каемо.

Думка така: не минеть ся намъ, та бу-
де ѥ вамъ, — на всѣхъ кары у царя стане.

Спокойный голосъ унтера мовь чарами
придушивъ командира. Якъ замовленный зъ-ра-
зу посадивъ вѣнъ коня, годъ вже ѥ битись...
Зновъ якась думка осяяла йому голову. Вѣнъ
ажъ махнувъ рукою та, зъ-легка зворухнувши
гнуадечкою, вдѣвхавъ кблька крокѣвъ, не
дивлячись нѣ на кого. Вѣнъ ще дужче зблѣдъ,
глубоко позападали очи, выявляючи видъ при-
томлений та змордований марне страченою
боротьбою та непевністю. Пбдбйшовши кбль-
ка крокѣвъ, вѣнъ зъ несли пбдвѣвъ очи на
унтера, щб збставъ ся нерухомо стояти на
мѣсци, и зновъ утопивъ ихъ кудысь у безкрае
повѣтрѣ.

— Ну, — спытавъ вѣнъ зъ-тиха, нѣяково
осмѣхаючись, — хочъ скажи менѣ, старый, зъ
чого ѥ до чого воно се стало ся?

— Пригадайте, ваше высокоблагородіе,
то ѥ самі здорові знати-мете, — вдповѣвъ
сей йому. — У чийй кишени брящать нашй
крѣвнй грошъ? Пригадайте вашй повсѣчаснй
бййки та лайки, а найгбршь усього тй знева-
ги, те презирство, зъ котрыми вы завсе по-
глядали та поводились зъ нами. Додайте сю-
ды ще весь учорашнй випадокъ, то не
вже-жъ и самй не второпаете, зъ чого ѥ до
чого такъ стало ся, — якъ щб хочъ теперь вы
впевнили ся, щб передъ вами ѥ пбдъ вашою
командою терпѣли важку муку такй-жъ якъ
и вы, пане, люде, а не якась быдло, за яке

вы доси вважали насъ. Така думка — се хула, пане! Ось схаменѣть ся, ваше высокоблагородіе! Мы забудемо свои грѣхи, а вы киньте ваші грѣхи та покайтесь, спокутуйте ихъ отуть передъ усѣмъ ескадрономъ, то й житимемъ тихо, мирно та любо... бо справдѣ, ваше высокоблагородіе, намъ жаль и себе, жаль и васъ...

Старый унтеръ ажъ повеселѣйшавъ, кѣнчаючи сѣ останні слова свои. Йому и не вѣтямки було хочь-бы глянути на командира, якъ приймавъ вѣнъ таку його мову. Чуле, чисте сердце його й не гадало, якъ привитає щирій його слова панъ командиръ.

— Ха, ха, ха! — зареготавъ командиръ, — бачь, дурный думаетъ справдѣ я послухаю його лукавои казанѣ. Хто вывчивъ тебе, стара собака, навчати свое начальство. Гараздъ, що знаю теперь першого бунтаря!.. Такъ що-жь, хлопцѣ? Здорово, чи нѣ? — ревнує вѣнъ на ескадронъ.

Хочь-бы якій дурный кѣнъ заирзавъ йому на вѣдповѣдь, а тожь анѣ згуку.

— Ну, то щасливій!... до часу... до суду!.. Побачимо, що вы пѣдѣ кулями забалакаете ... чи не помякшаєте!... Такъ не хочете здоровкаться?

Зновъ нѣ телень.

— И не треба, ироды! — и вдаривши зъ усѣми силами коня, командиръ побѣгъ у-скачгеть вѣдъ насъ у городъ.

— Чи не зняти-бъ його теперь зъ сѣдла кулею? — нахилившись до сусѣда, спытавъ одинъ москаль.

— Нѣ, не влучишь далеко, — вѳдповѣвъ той. — Та пострѣвай, се не втѣче... буде часъ, вѳддячимо...

Ще зъ годину постояли мы нерухомо на мѣсци. Кожного вже надто стурбували думки зъ-разу и про те, що було, и про те, що ще мало бути. По-троху про те подекуды почулась розмова.

— Погано, брате!

— Що й казати, справа кепска!

— Хочь бы вѳнъ де здохъ по дорожъ!

— Бачь, чого замануло ся! Се й дурневи такъ не щастить...

— Якъ те знати, чого не знаємо? Може...

— Сього, хлопче, нѣяка доля не вытягне!

— Не клопочись! до суду доживе!... Тебе першого якъ дѣдькови справить, — смѣявъ ся хтось зъ-заду.

— А все таки погано!

— Та певно, не гарно... А журити ся — не журись, нема чого!

Ой гоць старый! не журись!

Та до мене пригорнись!

Тодъ будешь журити ся,

Коли будешь женити ся...

затягъ вѳнъ веселон.

Зъ другого краю ескадрону, зачувши спѣвъ, выскочивъ зъ фрунту другій москаликъ и, у мить зскочивши зъ коня, пѳдтанцьовувавъ приспѣвуючи:

Тодъ будешь журити ся,

А якъ будешь женити ся,

Та якъ будешь кулю брати,

До серденька пригортати..

Ой гоць! та помалу!

Та пошила штаны зъ валу, —

Якъ пошила, такъ надѣла,

Кажуть люде, що до дѣла...

— Гей, хлопцѣ, не пустуйте! — гримнувъ на ихъ утерѣ, — ходѣмо красче до дому!

— Се-бѣ то у казармы? Ну, та нехай вже по вашому буде, тѣльки-жѣ попереду, братця, треба-бѣ до шинку завернути — командирскій могоричѣ выпити...

— Згода! згода! Якъ бы то не треба? не въ помыѣ-жѣ выливати командирску ласку! Заѣдѣмо, выпѣмо на останне, та й у казармы!

И подались.

Оповѣдавши се, Тарасъ на хвилину замовкѣ, замысленый та зажуреный своими згадками.

— Скажи-жѣ на милость, — спытавъ його тодѣ табашникѣ Андрѣй Неминущій, що дуже пильно слухавъ оповѣданя Тараса, — якимъ же ты побытомъ выйшовъ зъ сѣби рахубы цѣльсѣнькѣй, та балакаешъ теперъ зъ нами, а не телѣпаешъ ся деєь на шибеници, або не шукаешъ пѣдъ землею золота?

— Насъ тодѣ не судили.

— Дивно щось, и не розберу.

— Справдѣ дивно. Дивно тобѣ, дивно й менѣ, а про те воно такъ, — не судили... Прийшли мы тодѣ у казармы вже трохи пѣдъ чаркою. И не те, щобъ було дуже страшно, або що, нѣ, навѣть якѣсь дурнѣй веселоцѣ на-

пали, — такъ собѣ жартуемо та таке-сяке ба-
зѣкаемо, а все-жъ таки часомъ сумно стане,
смутокъ обгорне. Ажъ се вже надъ вечѣръ
облетѣла казарму звѣстка, що командиръ —
вмеръ.

— Якъ то вмеръ? — ажъ пѣдскочивъ
Андрѣй, — отруили?!

— Нѣякъ було-бъ, та на се й не важни-
лись, а мабутъ або самъ отруивсь, або зъ сер-
ця та зъ переляку загинувъ. Сполошилась ка-
зарма, одинъ до одного бѣгае, розпытуе, и ра-
дѣють та ще не ймутъ вѣры, боять ся, може
ще брешуть... А выйшло на правду, знайшли,
зъ кого чутка пѣйшла, — командирскій ден-
щикъ — отъ-що вѣнъ намъ оповѣвъ:

„Привѣхавъ — каже — командиръ до
дому страшно хмурый, — прямо, не пѣдсту-
пай! Обѣдати не схогѣвъ, просто пѣйшовъ у
свою хату, та й зачинивсь. Мы вже всѣ мов-
чимо, кожне забило ся у свѣй кутокъ, весь
дѣмъ на-вщипнячки ходить. Коли се перего-
домъ, година чи й бѣльше, чую: гукае на ме-
не: Запрягай конѣ! А вѣнъ що-дня у лѣсъ по-
лювати вадивъ. Нема що робити, запрѣгъ. Свѣвъ
вѣнъ, поѣхали. Ъду я та дивую ся, знати його
халецу... Було, якъ везу, то коли не лае, такъ
въ спину бѣе, а то-жъ хочъ-бы разъ... Я ще
радѣю, тѣльки й страшно, абы-бъ не здумавъ
прогаяного нагонити... Вже у лѣсъ уѣхали,
вже-бъ и стати часъ, — мовчить, нѣчого не
каже. Думаю собѣ: мабутъ спить... Чи буди-
ти-жъ, чи нѣ? Треба мабутъ, щобъ гѣрше не
розсердивъ ся... Обернувсь трошки, дивлюсь, —
вѣнъ и очи заплющивъ. Ваше высокоблагоро-

діе! — кажу — вставайте! Мовчить. Я в друге дужче, — не чує. Торкнути-бъ рукою, то ще бити-ме. Хай тобѣ бѣсъ! — думаю. Хотѣвъ уже далѣ поганяти, та придививсь — щось вѣнъ непевно вызирає. Моторошно менѣ стало... Торкнувъ його мовъ знехотя рукою, а въ його й руки холоднѣ... Я якъ галасну! — а тутъ ще на мѣй галасъ якъ пѣдбиметь ся гаспидеке гайвороня! якъ пѣдѣйме клекобѣтъ!... У лѣсѣ темно, а я мерця везу... Такий мене острахъ узявъ, ажъ волося сторчъ въ гору стало! Скочивъ я скорѣйшъ на козлы, та бѣю, жену конѣ, не счувъ ся, якъ и до дому прибѣгъ...”

— Ну, — спытавъ зновъ Андрѣй, — що-жь зъ того, що вѣнъ умеръ, а ты-жь якъ зъ-пѣдъ суду выпручавъ ся?

— А звѣсно, якъ умеръ, — жалѣти ся нѣкому було, а друге, начальство само заховало, абы до старшихъ не дѣйшло...

— Щастье-жь твое! — засмѣявъ ся Андрѣй, — легенько минуло ся! А що бѣ же ты думавъ, якъ бы у судъ потягли? Скажѣчивъ бы житя зъ дуросщѣ, ще може-бѣ и вбили... Добру-бѣ выгравъ тодѣ справу...

Довго мовчавъ Тарасъ. Выкликанѣй розмовою въ головѣ його розмаитѣ власнѣй пытаня не давали йому вѣдповѣдати Андрѣєви зъразу. Тѣльки згодомъ почавъ вѣнъ вѣдказувати, зъ-початку повагомъ, мовъ думачи надъ кожнымъ словомъ, де далѣ, все гарячѣйше та палѣйше, зворушений глибокимъ почутьемъ:

— Нехай пропавъ бы, нехай бы и вбили, и потягли на шибеницю чи пѣдъ кулѣ, що-жь

зъ того? Ехъ, брате Андрѣю! хиба жити, абы жити? хиба веселе житя за шматокъ хлѣба тягти на плечахъ безмѣрну вагу, яку-бъ не здумали накласти на тебе и ще терпѣти все, щѣ бъ не выгадавъ хтось, хто зна хто? — знати и бачити, щѣ нѣкому не впаде й на думку спытати ся въ тебе, чи згода-жь твоя слухати чинихъ чужихъ примхъ?.. Чи не красче-жь було-бъ не лѣзти самому у пастку, а хочь такъ, хочь сякъ боронити себе? Може скажешь: не заборонишь однаково, ще скорѣйше загинешь... Хай и такъ! А хиба не женуть насъ на вѣйну якъ баранбѣвъ? хиба не гинемо мы тамъ безъ лѣву й безъ дяки? Аже женуть насъ туды и йдемо мы на смерть слухнявѣй й покбрнѣй! Хиба й тутъ не женуть насъ, куды схочуть, и въ завѣрюху и въ дощъ, коли добрый господарь собаки не выжене зъ сѣней? Хиба-жь не мремо мы середъ такихъ обставинъ, якъ мухи? То чи не красче-жь самому, хочь уже знаючи за-для чого, глянути въ очи смерти, такъ своєю волею, такъ за свое-жь дѣло, за свою честь та волю турбуючись?.. Нѣ, брате! хочь разъ за все житя треба насмѣти, щѣбъ знати за себе, щѣ не за все продаси ты себе, и не все можно купити въ тебе!...

Тарасъ замовкѣ.

— Чи ще довго вы тутъ сидѣти-мете? — сказавъ увѣходячи у хату сторожь, повѣхаючи та постукуючи заолодѣлыми ногами. — Отсе

йшовъ у хату погрѣтись, думка така: чи не засну хочъ трохи? — такъ сидить же начальство... не можно.

— А справдѣ, — сказавъ встаючи Тарасъ, — вже мабуть пѣзно... Ще добре, що завтра празникъ...

